

Anna Grabowska-Siwiec

Badaczka niezależna

ORCID: 0000-0003-0788-4171

doi.org/10.34765/sp.0323.a13

PRACA INFORMACYJNA KONTRWYWIADU CYWILNEGO W DRUGIEJ POŁOWIE LAT 80. XX WIEKU I TRANSFORMACJI USTROJOWEJ W POLSCE

Streszczenie

Celem artykułu jest zaprezentowanie pracy informacyjnej kontrwywiadu cywilnego, tj. Departamentu II MSW w drugiej połowie lat 80. XX w. oraz podczas transformacji ustrojowej. Postawiono hipotezę badawczą – praca informacyjna kontrwywiadu była ważnym źródłem wiedzy dla decydentów sprawujących władzę zarówno w okresie końca PRL, jak i na początku istnienia III RP. W artykule wykorzystano metodę analizy dokumentów odnalezionych w zasobach archiwów IPN oraz wnioskowanie analogiczne dotyczące okresu pierwszych miesięcy działań UOP. Istotnym aspektem prezentowanej analizy jest usytuowanie tematyki i zakresu pracy informacyjnej kontrwywiadu na tle burzliwych wydarzeń geopolitycznych badanego okresu. Przyjęta metodologia pozwoliła na wskazanie: nowych, wcześniej nie podejmowanych przez kontrwywiad tematów, nowej formy przekazywanych danych, a także prób dostosowania wykształconych w okresie PRL form pracy informacyjnej do potrzeb nowych decydentów w III RP.

Słowa kluczowe: kontrwywiad, informacja, decydent.

Kody JEL: K19

INFORMATION WORK OF CIVILIAN COUNTERINTELLIGENCE IN THE SECOND HALF OF THE 1980S AND THE POLITICAL TRANSFORMATION IN POLAND

Summary

The aim of the article is to present the information work of civilian counterintelligence – Department II of the Ministry of Internal Affairs in the second half of the 1980s and during the political transformation. A research hypothesis was formulated – the information work of counterintelligence was an important source of knowledge for decision-makers in power both at the end of the Polish People's Republic (PRL) and at the beginning of the Third Polish Republic (III RP). The article uses the method of analysing documents found in the resources of the IPN archives and analogous reasoning regarding the period of the first months of the UOP's activities. An important aspect of the presented analysis is the location of the subject matter and scope of information work of counterintelligence against the background of turbulent geopolitical events in the examined time period. The adopted methodology made it possible to identify: new topics not previously undertaken by counterintelligence, a new form of transmitted data, as well as attempts to adapt the forms of information work developed during the Polish People's Republic to the needs of new decision-makers in the Third Polish Republic.

Keywords: counterintelligence, information, decision-maker.

JEL Codes: K19

Wprowadzenie

Służby specjalne, do których zaliczamy wywiad i kontrwywiad, stanowią jeden z filarów bezpieczeństwa państwa, rozumianego jako sprawność władzy i narodu do ochrony jego najważniejszych interesów (*Biała księga bezpieczeństwa narodowego RP* 2013). Pojęcie „służby specjalne” nie zostało do tej pory zdefiniowane na gruncie normatywnym. Natomiast w obszarze naukowym wypracowano różne definicje sprowadzające to pojęcie do określania nim służb odpowiadających za wykonywanie zadań wywiadowczych

i kontrwywiadowczych (Zalewski 2005). Bogusław Pacek przyjmuje na przykład, że służby specjalne to wszystkie instytucje państwowe prowadzące działania operacyjno-rozpoznawcze o niejawnym charakterze (Pacek 2013, s. 10). Dariusz Laskowski definiuje służby specjalne przez fakt, iż zajmują się wywiadem i kontrwywiadem w wąskim tego słowa znaczeniu: „Tylko wywiad i kontrwywiad implikują przymiot służby specjalnej” (Laskowski 2017, s. 76). Działalność tych służb ma charakter tajny, są one usytuowane w strukturze aparatu państwowego i posługują się operacyjnymi, niejawnymi metodami pracy.

Szczególne znaczenie służb wywiadu i kontrwywiadu wynika również z wagi i ważności informacji, które zarówno chronią, jak i pozyskują, opracowują, przetwarzają, analizują i przekazują do najwyższych ośrodków decyzyjnych w państwie. Na podstawie przekazanych przez nie materiałów, ośrodki państwowe podejmują kluczowe decyzje (Żebrowski 2005, s. 188–189). W opinii badaczy służb specjalnych, w tym Sławomira Zalewskiego, działalność służb specjalnych jest w sposób stały związana z kręgami decyzyjnymi (ośrodek władzy, dysponent służb) (Zalewski 2005, s. 21).

Tematem artykułu jest działalność kontrwywiadu, który co do zasady, zajmuje się poszukiwaniem i zwalczaniem wszelkich przejawów działalności obcego wywiadu na terenie kraju. W *Encyklopedii PWN* (2022) zwrócono uwagę na działalność kontrwywiadu w zakresie zwalczania szpiegostwa, akcji dywersyjnych i sabotażowych, mającą na celu ochronę tajemnicy państwowej, wojskowej, gospodarczej i in. przed penetracją obcego wywiadu. Definicję kontrwywiadu poszerzyć należy również o zadanie zbierania informacji (Słoń, Wójcik 2020). Zbierane przez kontrwywiad dane udostępniane są rządowi. Należy podkreślić, iż zbieranie informacji i przekazywanie ich czynnikom decyzyjnym stoi w działalności tej służby na równi z rozpracowywaniem i zwalczaniem obcych szpiegów na swoim terenie (Słoń, Wójcik 2020).

Zadania informacyjne służb kontrwywiadu zarówno w systemach niedemokratycznych, jak i demokratycznych, stanowią ważny element zasilania informacyjnego decydentów, czyli ośrodków rządzących. Proces przekazywania informacji decydentom przez służby specjalne, w tym kontrwywiad, oraz stopień i zakres ich wykorzystania jest problemem bardzo trudnym do uchwycenia z perspektywy badawczej. Dzieje się tak dlatego, że materiały informacyjne wytworzone przez te służby zazwyczaj powstają niejawnie. Tak jest również w Polsce od czasu transformacji ustrojowej i powstania Urzędu Ochrony Państwa (UOP) w 1990 r. Nie ma też w Polsce systemu umożliwiającego monitorowanie decyzji politycznych podejmowanych na podstawie danych, w tym

kontrwywiadowczych, uzyskiwanych od służb specjalnych. Ujawnienie materiałów Służby Bezpieczeństwa MSW w ramach zasobów Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) daje unikatową możliwość przesłania informacji przekazywanych rządzącym, m.in. przez kontrwywiad cywilny, którym w strukturach MSW był Departament II. Praca informacyjna Departamentu II MSW była istotną częścią zadań realizowanych przez ten pion. W Archiwach IPN znajdują się zbiory materiałów o charakterze informacyjnym wytworzone przez kontrwywiad. Mają one różne nazwy. Dla wczesnych lat funkcjonowania Departamentu II MSW, tj. okresu 1958–1970 są one zatytułowane *Informacje Dep. II przesłane do sekretariatu KC PZPR* lub po prostu *Informacje dla KC PZPR*. W wyniku przeszukiwań zbiorów IPN odnaleziono także tzw. informacje zbiorcze, przygotowywane centralnie w Gabinetnie Ministra. Były one przesyłane w formie informacji dziennych, bardzo okrojonych merytorycznie, zestawień faktów dotyczących aktualnej sytuacji w kraju. Informacja dzienna była dokumentem łatwym i szybkim do przyswojenia, o charakterze pogładowym. W swoim założeniu była bardzo nowoczesna, odpowiadająca nawet współczesnym standardom, które zakładają, iż osoba podejmująca decyzje powinna mieć dostęp do informacji już wyselekcjonowanej i zwięzłej. Selekcji tej dokonywano na poziomie kierownictwa MSW.

Zakończenie stanu wojennego i związanych z nim ograniczeń zarówno w pracy operacyjnej kontrwywiadu, jak i aktywności informacyjnej, wpłynęło również na poziom i jakość komunikacji informacyjnej pomiędzy Departamentem II a Gabinetem Ministra i KC PZPR. Proces ten można datować od 1985 r. do końca dekady. W tym okresie Departament II przygotowywał dokument zatytułowany *Załącznik do informacji dziennej*, który stanowił załącznik do zewnętrznych informacji dziennych przekazywanych przez Gabinet Ministra do odbiorców poza MSW. W latach 80. powstawały również, znane z poprzednich okresów, *Informacje Departamentu II*. Tematyką nie odbiegały od załączników do informacji dziennej.

Podstawę zawartości niniejszego tekstu stanowi analiza treści i formy *Załączników do informacji dziennej* oraz *Informacji Departamentu II* w drugiej połowie lat 80. oraz okresu od powołania rządu Tadeusza Mazowieckiego do likwidacji SB MSW i przyjęciu przez Sejm w dniu 6 kwietnia 1990 r. projektu ustawy o UOP (Ustawa... 1990). Jest to wyjątkowy okres w pracy informacyjnej Departamentu II, gdyż została ona, pod wpływem bieżących wydarzeń politycznych i gospodarczych w PRL, ukierunkowana na nowe tory, które przetrwały zmiany polityczne i zostały, w początkowym okresie UOP, zaimplementowane w pracy informacyjnej Zarządu Kontrwywiadu. Celem artykułu

jest wskazanie zakresu informacji przygotowywanej przez Departament II MSW na potrzeby ośrodków decyzyjnych. Ponadto, istotnym aspektem prezentowanej analizy jest usytuowanie tematyki i zakresu pracy informacyjnej kontrwywiadu na tle burzliwych wydarzeń geopolitycznych mających miejsce w drugiej połowie lat 80. oraz okresu transformacji w Polsce.

Dotychczas badacze polskich służb specjalnych nie podejmowali tematu pracy informacyjnej kontrwywiadu – Departamentu II MSW. Generalnie badania nad służbami kontrwywiadowczymi znacząco odstają od badań nad służbami wywiadowczymi i cieszą się mniejszym zainteresowaniem badaczy. Jedyną pracą odnoszącą się do części działań tej jednostki organizacyjnej MSW jest rozprawa naukowa Patryka Pleskota pt. *Dyplomata czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956–1989)* (Pleskot 2013). Jest ona jednak poświęcona tylko rozpracowaniu operacyjnemu placówek dyplomatycznych akredytowanych w kraju przyjmującym pod katem uplasowania w nich oficerów obcego wywiadu. Temat działań kontrwywiadu podejmowany był również w literaturze wspomnieniowej i publicystycznej. Do istotnych z naukowego punktu widzenia zaliczyć należy wywiad z Szefem Wywiadu i Kontrwywiadu MSW gen. Władysławem Pożogą (Piecuch 1992), który w swoich wypowiedziach odnosi się również do pracy informacyjnej tych służb oraz wywiady przeprowadzone z byłymi oficerami Departamentu II przez Tomasza Awłasewicza (2018; 2021). Pierwszy okres działalności UOP można badać jedynie na podstawie wspomnień jego twórców (Chlasta 2014; Komar 2009) oraz wnioski analogiczne w stosunku do ostatniego okresu funkcjonowania Departamentu II MSW.

Znacznie popularniejsze są badania teoretyczne dotyczące modelu procesu decyzyjnego z udziałem służb specjalnych, choć najczęściej uwzględniają one udział danych pochodzących z wywiadu (np. proces decyzyjny a cykl wywiadowczy przedstawiony przez Chmaja i Żmigrodzkiego (1996) oraz Galij-Skarbińską (2019). W literaturze przedmiotu możemy spotkać liczne przykłady „cyklu wywiadowczego” opisującego uniwersalne zasady, na których powinna opierać się praca informacyjna wywiadu (Herman 2002; John, Maguire 2007; Minkina 2014). Natomiast cykl kontrwywiadowczy opisał m.in. Andrzej Żebrowski określając go jako zespół czynności właściwych dla służb kontrwywiadu (Żebrowski 2010).

Praca informacyjna jako zadanie SB MSW

Jednym z głównych zadań SB MSW była praca informacyjna ukierunkowana na zdobywanie i przetwarzanie danych na rzecz czynników decyzyjnych w PRL. Byli nimi *de facto* zarządzający partią, a przez nią państwem najważniejsi członkowie PZPR z I sekretarzem na czele. Ta niezmiernie ważna w PRL funkcja SB MSW powodowała, iż była ona jednym z podstawowych źródeł informacji dla ówczesnego systemu politycznego.

Przygotowywane przez Departament II MSW informacje stanowiły część składową dokumentów przekazywanych na tzw. wysoki rozdzielnik. Istniały wewnętrzne regulacje MSW odnoszące się do pracy informacyjnej SB, pochodzące m.in. z 1966 r. i 1971 r. Ze względu na zakres chronologiczny artykułu odniesiono się do regulacji z 1971 r., które nosiły tytuł: *Zasady przygotowywania, akceptacji i obiegu informacji MSW*¹. Nakazywały one opracowywanie dla Członków Biura Politycznego (BP), zastępców Członków BP, Sekretarzy KC PZPR, kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR syntetycznej informacji dziennej o sytuacji i nadzwyczajnych wypadkach w kraju i za granicą. Informacja wysyłana była codziennie (oprócz niedziel i świąt) o godz. 8.00.

Tworzenie materiałów informacyjnych dla kierownictwa ministerstwa i partii w Departamencie II MSW należało do wydziału analitycznego, którym w zależności od struktury departamentu w danym okresie był Wydział VIII, IX lub X. Pozostałe wydziały zarówno w centrali, jak i terenowe, zajmowały się właściwą dla nich tematyką, a tzw. „uzysk informacyjny” przekazywały do wyżej wymienionego wydziału, który dokonując analizy uzyskanych informacji opracowywał je na potrzeby decydentów.

Nowa jakość informacji Departamentu II MSW w II połowie lat 80.

Zakończenie stanu wojennego i związanych z nim ograniczeń wpłynęło również na poziom i jakość komunikacji informacyjnej pomiędzy Departamentem II a Gabinetem Ministra i KC PZPR. Proces ten można datować od 1985 r. do końca dekady.

¹ Archiwa IPN (AIPN), sygn. 1585/109, Kierownictwo MSW-posiedzenia 1971 r., *Zasady przygotowywania, akceptacji i obiegu informacji MSW*, brak daty, z podpisu na dole strony wynika 25 lutego 1971 r., k. 82–85 i drugi dokument o tym samym tytule z datą 5 marca 1971 r., k. 113–118.

W okresie od 1985 r. wyraźnie można odnotować nowe zagadnienia, których wcześniej kontrwywiad nie analizował², a na pewno nie przekazywał tych informacji poza jednostkę. Ich pojawienie się związane było ze zmianami, które następowały w obszarze problemów gospodarczych PRL oraz przeobrażeń politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej. Pojawienie się części tematów było efektem zmian politycznych w PRL, odejścia od schematycznego i skupionego na komunistycznej filozofii postrzegania relacji państwo-obywatel oraz percepcji własnego kraju w kontekście silnej zależności od ZSRR. Koniec dekady lat 80. to również dostrzeżenie przez Departament II podmiotowości opozycji jako uczestnika rozgrywek politycznych w PRL, której finalnym rezultatem było przejście przez nią władzy w 1989 r.

W analizowanym okresie, wśród materiałów przygotowywanych przez Departament II dla kierownictwa MSW i partii, po raz pierwszy pojawiają się informacje analizujące sytuację w ZSRR, tj. zachodzące tam zmiany polityczne i gospodarcze. Najbardziej oczywistym źródłem informacji kontrwywiadu o bieżącej sytuacji w ZSRR były opinie dyplomatów akredytowanych w PRL. Prezentowano opinie dyplomatów z USA, RFN, Wielkiej Brytanii, Francji na temat dialogu prowadzonego z ZSRR przez państwa zachodnioeuropejskie i USA. Bardzo dużym zainteresowaniem dyplomatów, a co za tym idzie Departamentu II, cieszyła się osoba Michaiła Gorbaczowa. Każdą charakterystykę jego osoby przygotowaną przez placówki dyplomatyczne akredytowane w PRL przekazywano na najwyższy rozdzielnik. Na przykład w kwietniu 1985 r. sylwetkę Gorbaczowa przygotowaną w Białym Domu i uzyskaną przez kontrwywiad, przekazano bezpośrednio Wojciechowi Jaruzelskiemu i Czesławowi Kiszczałkowi³. Na podstawie „opinii zachodnich obserwatorów w Moskwie i Warszawie” prezentowano w dokumentach Departamentu II prognozy zmian personalnych w Biurze Politycznym i Sekretariacie KC KPZR oraz reform gospodarczych w ZSRR⁴.

² Autorka pełnej analizy pracy informacyjnej Departamentu II MSW w okresie jego istnienia, tj. w latach 1956 – 1990 dokonała w dysertacji doktorskiej pt. *Kontrwywiad Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w systemie sprawowania władzy politycznej. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP*.

³ AIPN, sygn. 0731/18, Załączniki do Informacji 08.01.-9.05.1985 r., Załącznik do informacji dziennej z dn. 10 kwietnia 1985 r. *Dyplomaci Stanów Zjednoczonych w Warszawie o sylwetce M. Gorbaczowa*, k. 102.

⁴ AIPN, sygn. 0731/7, Informacje Dep. II 07.03.-13.05.1985 r., Informacja Departamentu II nr 0055/85 z dn. 31 marca 1985 r. dot. opinii i ocen zachodnich dyplomatów oraz korespondentów na temat rozwoju sytuacji w najwyższym kierownictwie ZSRR, k. 24–27.

Departament II obserwował każde przesilenie w kierownictwie ZSRR – brak posiedzeń Biura Politycznego i KC KPZR oraz fluktuacje pozycji politycznej Gorbaczowa. Monitorowano relacje ZSRR – USA w aspekcie militarnym.

Zwracano również uwagę, podążając za zainteresowaniami akredytowanych w PRL dyplomatów, na współpracę polsko-radziecką w zakresie technologii, np. elektroniki telewizyjnej. Co ciekawe, w opiniach dyplomatów amerykańskich i zachodnioeuropejskich podkreślano „duży realizm”, który cechował polskich i radzieckich kontrahentów, gdyż „ostatecznie zdecydowali się na kooperację w produkcji podstawowych zespołów koniecznych do stworzenia nowej generacji odbiorników telewizyjnych”. Miało to w przyszłości zaowocować „możliwością stworzenia przez Polskę i ZSRR własnych, ostatecznych wersji odbiornika lat 90. uwzględniających własne normy i specyfikacje rynkowe”. Dyplomaci, jak wskazywał kontrwywiad, podkreślali również „ciekawe plany polskiego przemysłu elektronicznego, który nie zapomina o rozwoju nowych linii produkcyjnych, np. szereg nowych modeli odbiorników”⁵. Lektura tego typu dokumentów sprawiała wrażenie przekazywania informacji „ku pokrzepieniu serc”, gdyż generalnie nie miała ona żadnego kontekstu kontrwywiadowczego i prezentowała w sposób przerysowany albo przynajmniej mało wiarygodny „zachwyty” dyplomatów zachodnich polskim rozwojem technologicznym. Nie wykluczone, że Departament, aby uzyskać efekt „pokrzepienia”, prezentował nie do końca prawdziwe wypowiedzi dyplomatów, w celu uwiarygodnienia treści przygotowywanego dokumentu.

Pojawiały się również informacje zestawiające przebieg reform gospodarczych i politycznych w ZSRR i PRL, często ukazujących PRL w negatywnym świetle. Przytaczano także wyniki bieżących konsultacji NATO w sprawie sytuacji w ZSRR i Europie Wschodniej.

W 1989 r. Departament II rozpoczął również przygotowywanie informacji dotyczących sytuacji w poszczególnych republikach ZSRR. To także zupełnie nowa tematyka. W lipcu informował o organizacjach politycznych oraz symbolice narodowej Ukrainy⁶. We wrześniu przygotowano informację dotyczącą sytuacji w radzieckich republikach nadbałtyckich. Zwracano w niej uwagę na

⁵ Tamże, Załącznik do informacji dziennej z dn. 16 lutego 1987 r. *Dyplomaci państw NATO o stanie polsko-radzieckiej współpracy w elektronice telewizyjnej*, k. 210.

⁶ AIPN, sygn. 0731/33, Informacje Dep. II za okres 13.06.-16.10.1989 r., Informacja Departamentu II nr 0144/89 z dn. 26 lipca 1989 r. dot.: organizacji politycznych oraz symboliki narodowej Ukrainy, k. 81-84.

rozwijające się w tych republikach separatystyczne tendencje oraz negatywne reakcje KC KPZR na ten proces⁷.

W informacjach Departamentu II jesienią 1989 r. po raz pierwszy pojawiają się również odniesienia do trudnych, dotychczas publicznie nie poruszanych, kwestii w historii Polski i ZSRR. 17 września powstała informacja dotycząca *Zainteresowania zachodnich obserwatorów nieoficjalnymi obchodami 50. rocznicy wkroczenia Armii Czerwonej do Polski*⁸.

Nowością w dokumentach Departamentu II była także oficjalnie analizowana trudna sytuacja gospodarcza w PRL oraz reakcje na nią państw kapitalistycznych, w tym RFN, Francji, Wielkiej Brytanii, USA. Pisano również o opiniach ww. państw dotyczących ewentualnej pomocy kredytowej Polsce. Wiele dokumentów zawiera dane dotyczące rozstrzygnięć i postanowień Klubu Paryskiego⁹ wobec polskich problemów kredytowych, a także starań PRL o członkostwo w Międzynarodowym Funduszu Walutowym (MFW). Kontrwywiad przekazywał opinie dyplomatów państw NATO na temat perspektyw otrzymania przez Polskę kredytów handlowych. Były one zasadniczo nieprzychylnie. Podkreślano bowiem, iż jest to działanie o wysokim ryzyku i nieopłacalne, bowiem Polska była nie tylko wysoko zadłużonym na Zachodzie krajem, ale wykazywała się jedynie minimalnym ożywieniem gospodarki¹⁰. Odnotowywano poziom zadłużenia oraz prognozowano dynamikę spłat zadłużenia PRL. W połowie lat 80., wg danych Departamentu II, Polska była państwem, które miało najśłabsze wyniki ekonomiczne w bloku wschodnim¹¹. Przekazywanie realnych,

⁷ Tamże, Informacja Departamentu II nr 0174/89 z dn. brak daty dziennej września 1989 r. dot.: sytuacji w radzieckich republikach nadbałtyckich, k. 146–147.

⁸ Tamże, Załącznik do informacji dziennej z dn. 17 września 1989 r. *Zainteresowanie zachodnich obserwatorów nieoficjalnymi obchodami 50 rocznicy wkroczenia Armii Czerwonej do Polski*, k. 165.

⁹ Klub Paryski – nieformalne stowarzyszenie przedstawicieli rządów 19 państw wierzycielskich, zawiązane w celu wypracowania rozwiązań umożliwiających państwom dłużnikom spłatę ich zadłużenia, m.in. na drodze jego restrukturyzacji lub częściowego umorzenia; dotyczy wyłącznie długów sektora publicznego, gwarantowanych przez państwa. W latach 80. pod rządami ekipy generała Jaruzelskiego Polska zawiesiła obsługę długów zaciągniętych przez państwo. Rozpoczęto wówczas rozmowy z Klubem Paryskim, ale wprowadzenie stanu wojennego zamroziło i utrudniło te kontakty. Nie było również możliwości zaciągania nowych pożyczek. W 1991 r. 17 krajów wierzycielskich i Polska podpisały „protokół uzgodnień w sprawie redukcji i reorganizacji zadłużenia” (*Encyklopedia PWN 2022; Tarnowski 2022*).

¹⁰ AIPN, sygn. 0731/18, Załączniki do Informacji 08.01.-9.05.1985 r., Załącznik do informacji dziennej z dn. 2 stycznia 1985 r. *Dyplomaci państw natowskich na temat perspektyw otrzymania przez Polskę kredytów handlowych*, k. 98.

¹¹ Tamże, Załącznik do informacji dziennej z dn. 18 marca 1985 r. *Oceny dyplomatów państw NATO wyników gospodarczych krajów socjalistycznych za rok 1984*, k. 86.

negatywnych danych o stanie polskiej gospodarki to zasadnicza zmiana w meldunkach MSW do najwyższych czynników w państwie. Zarówno w latach 60., jak i 70. XX wieku gospodarkę PRL przedstawiano w dokumentach MSW w pozytywnym świetle, bez skupiania się na jej słabościach.

Wydaje się, iż w celu złagodzenia rzeczywistej lawinowej krytyki polskich władz za nieudolne działania w zakresie reformy gospodarki, Departament II prezentował również pozytywne opinie dyplomatów, wyraźnie nieliczne. Odnosiły się one, np. do złagodzenia przez rządzących fali niepokojów społecznych, uniknięcia siłowego rozwiązania konfliktu w Stoczni Gdańskiej, dobrych relacji władz z Kościołem. W informacjach tych nadal określa się opozycję w negatywny sposób, np. „ekstrema” i podkreśla jej dążenia do zakłócenia spokoju społecznego. Według Departamentu II, dyplomaci państw NATO uważali wówczas, iż „polski przykład może być wykorzystywany przez przeciwników pierestrojki do dyskredytowania potrzeby głębokich przeobrażeń życia społeczno-politycznego i gospodarczego w krajach socjalistycznych”¹².

W ciągu negatywnych dla rządzących PRL danych, jedna z odnalezionych informacji Departamentu II wydaje się pewną formą desperacji informacyjnej. Przygotowano dokument, którego odbiorcą był gen. Pożoga (nie wiemy, czy przekazał ją rządzącym), wskazujący, iż przedstawiciele izraelskich kół przemysłowych chcą przeprowadzić w Izraelu zamach stanu, w wyniku którego premierem zostałby gen. Ariel Szaron ówczesny minister przemysłu. Izraelczycy, wg kontrwywiadu, proponowali jednemu z polskich urzędników, aby zorganizował poufne spotkania z przedstawicielami polskiego kierownictwa partyjnego i państwowego. Spotkania te byłyby podstawą do udzielenia przez Izrael (pod rządami Szarona) Polsce kredytu w wysokości 100 mln dolarów¹³.

W ostatnich latach PRL po raz pierwszy w informacjach Departamentu II analizowane są opinie Rosjan o zmianach w Polsce. We wrześniu 1988 r. Departament II przygotował informację dotyczącą komentarzy radzieckich środowisk o ostatnich wydarzeniach w Polsce. To pierwsza lub jedna z pierwszych tego typu informacji o tej tematyce. Oparta była na doniesieniach medialnych, co wskazywało, iż analizowano materiały przygotowywane przez radziecką telewizję

¹² AIPN, sygn. 0731/28, Informacje Dep. II za okres 23.03.-31.05.1988 r., Informacja Departamentu II nr 0100/88 z dn. 14 maja 1988 r. dot.: obecnej sytuacji w Polsce w ocenie zachodnich obserwatorów, k. 142-144.

¹³ Tamże, Informacja Departamentu II nr 0136/88 z dn. 21 kwietnia 1988 r. dotyczy: możliwości otrzymania przez Polskę kredytu izraelskiego, k. 83.

(prawdopodobnie przekazywane przez Grupę Operacyjną „Wisła” w Moskwie¹⁴). Obejmowała bieżące kwestie polityczne – fiasko reform gospodarczych, niezadowolone społeczne, „pasywność partii”, wpływ wydarzeń w PRL na reformy w ZSRR. Dokument zawiera niepocholebne dla rządzących opinie: „bierne oczekiwanie na pomoc z zewnątrz” i ostrzeżenia, że Polska nie może liczyć ani na pomoc Zachodu, ani ZSRR. Dokument wyróżnia dodany przez kontrwywiad komentarz, wskazujący, iż trudno jednoznacznie określić, czy przedstawione w nim opinie są reprezentatywne dla całej radzieckiej opinii społecznej. Ponadto, za pewnik uznano, że ówczesna sytuacja w Polsce budziła w ZSRR coraz większy niepokój i mogła wpływać niekorzystnie na stosunki radziecko-polskie¹⁵.

Analizując informacje Departamentu II końca lat 80. XX wieku można odnieść wrażenie, iż liczne negatywne dane o stanie państwa, jak i niewłaściwych działaniach partii oraz braku skutecznych reform, próbuje on neutralizować lub choćby łagodzić pozytywnymi komentarzami odnoszącymi się osobiście do rządzących członków partii, a przede wszystkim gen. Jaruzelskiego. Taka sytuacja miała miejsce podczas wizyty Gorbaczowa w Polsce oraz po wizycie francuskiego prezydenta François Mitteranda w czerwcu 1989 r.

Wybór Mieczysława F. Rakowskiego na premiera w październiku 1988 r. Departament II również prezentował jako sukces podkreślając, iż dyplomaci twierdzili, że fakt ten oznaczał „poważne umocnienie kursu reform w Polsce”. Ważnym atutem nowego premiera, podkreślanym przez kontrwywiad, był fakt, iż „cieszył się wiarygodnością i stosunkowo dużą popularnością w zachodnich kołach decyzyjnych”¹⁶. To odniesienie do opinii Zachodu jest również nowe dla dokumentów Departamentu II. Dotychczas liczyły się przede wszystkim opinie wschodniego sąsiada, Zachód prezentowany był jako zawistny i działający na szkodę bloku wschodniego. W czerwcu 1989 r. Rakowski był już przez kontrwywiad prezentowany w odmiennym świetle – „strategia gospodarcza Rakowskiego poniosła totalną porażkę, czego

¹⁴ Była to grupa początkowo reprezentująca interesy kontrwywiadu a następnie całej SB, usytuowana w Moskwie i realizująca działania operacyjno-informacyjne, do której oddelegowani byli funkcjonariusze Departamentu II MSW.

¹⁵ AIPN, sygn. 0731/29, Informacje Dep. II za okres 31.05. – 28.09.1988 r., Informacja Departament II nr 0278/88 z dn. 21 września 1988 r. dot.: komentarzy radzieckich środowisk o ostatnich wydarzeniach w Polsce, k. 210–211.

¹⁶ Tamże, Załącznik do informacji dziennej z dn. 28 września 1988 r. *Zachodni obserwatorzy o wyborze M.F. Rakowskiego na stanowisko premiera*, k. 217.

potwierdzeniem są próby ratowania budżetu państwa wyłącznie poprzez decyzje cenowe¹⁷.

Generalnie dokumenty Departamentu II w sposób druzgocący oceniały stan polskiej gospodarki w 1989 r. Opisywano ją określeniami: „polska gospodarka znajduje się na skraju załamania”, „głęboka nierównowaga budżetu”, „postępujący rozkład systemu finansowego”, „galopująca inflacja”, „dramatyczna sytuacja zarówno na rynku artykułów żywnościowych, jak i przemysłowych”, „możliwość uzyskania kredytów konsumpcyjnych wydają się mało realne”¹⁸. Były to bardzo ostre i jasno definiujące problemy kraju określenia. Nie ma wśród nich żadnych sformułowań łagodzących, bądź zmiękcżających trudną sytuację ekonomiczną, co miało miejsce jeszcze rok wcześniej.

Zaskakującym tematem informacji przygotowywanych przez Departament II w końcu lat 80. była bieżąca sytuacja w PZPR. Był to obszar tematyczny nietypowy dla kontrwywiadu i wcześniej właściwie nie eksploatowany. Informowano również o próbach powołania w Polsce nowych partii.

W 1989 r. opozycja w dokumentach Departamentu II ma już twarz Lecha Wałęsy, wcześniej określana jako „ekstrema”, i staje się pełnoprawnym uczestnikiem życia politycznego. Podczas wizyty w Polsce prezydent Francji Mitterand w dn. 14–16 czerwca spotkał się z Wałęsą. Kontrwywiad informował o tym odnosząc się do wypowiedzi przywódcy Solidarności aprobujących „reformatorskie intencje i stabilizacyjne działania gen. Jaruzelskiego”¹⁹. Podczas wizyty w Polsce Georga Busha w lipcu 1989 r. Departament II informował, iż w swoich oficjalnych wystąpieniach amerykański prezydent wyraził poparcie dla Wałęsy i kierowanego przez niego związku²⁰. Kontrwywiad interesował się również udziałem Wałęsy w życiu politycznym, np. poprzez publiczne wypowiedzi, np. dotyczące apelu o udzielenie rząduwi Mazowieckiego nadzwyczajnych pełnomocnictw w celu przyspieszenia

¹⁷ AIPN, sygn. 0731/33, Informacja Dep. II za okres 13.06.-16.10.1989 r., Informacja Departamentu II nr 0123/89 z dn. 26 czerwca 1989 r. dot.: zachodnich ocen sytuacji w Polsce, k. 18–19.

¹⁸ AIPN, sygn. 0731/33, Informacja Dep. II za okres 13.06.-16.10.1989 r., Informacja Departamentu II nr 0123/89 z dn. 26 czerwca 1989 r. dot.: zachodnich ocen sytuacji w Polsce, k. 18–19.

¹⁹ Tamże, Informacja Departamentu II nr 0125/89 z dn. 28 czerwca 1989 r. dot.: opinii zachodnich dyplomatów na temat wizyty Prezydenta Francji F. Mitteranda w Polsce w dn. 14–16 czerwca br., k. 24–26.

²⁰ Tamże, Załącznik do informacji dziennej z dn. 14 lipca 1989 r. *Opinie zachodnich dyplomatów na temat wizyty w PRL prezydenta USA – G. Busha*, k. 63.

wprowadzenia reformy gospodarczej z grudnia 1989 r.²¹. Interesujący jest fakt, iż był to dokument skierowany tylko do ówczesnego ministra SW Kiszczaka i dyrektorów departamentów w MSW. Pisano również o spotkaniach Wałęsy z inwestorami zagranicznymi²².

Okres podejmowania trudnych inicjatyw politycznych i gospodarczych przez rządzących wymagał, w tej formie sprawowania władzy jaki wówczas panował w PRL, ponadstandardowego wsparcia informacyjnego ze strony służb specjalnych. Badania prowadzone m.in. przez Antoniego Dutka (2014) i Pawła Kowala (2012) wykazały, że Jaruzelski, a także BP KC PZPR wspierali się tzw. zespołami doradczymi. Należały do nich Grupa Operacyjno-Sztabowa w Sekretariacie szefa Służby Bezpieczeństwa MSW i tzw. „zespół trzech”. W skład grupy wchodził przedstawiciel departamentów operacyjnych MSW (a więc także Departamentu II). Swoje dokumenty grupa podpisywała jako Zespół Analiz MSW. „Zespół trzech” składał się z Władysława Pożogi (ówczesny Szef Służby Wywiadu i Kontrwywiadu MSW), Stanisława Cioska (wówczas, m.in. Przewodniczący Komisji Prawa i Praworządności oraz Zdrowia Moralnego KC PZPR, członek BP KC PZPR) oraz Jerzego Urbana (rzecznika prasowego rządu) i stanowił „osobistą” grupę doradczą Jaruzelskiego.

Zdecydowanie najintensywniejszą pracę operacyjną i informacyjną, w okresie przemian ustrojowych w PRL, prowadził Departament III MSW. Związane to było z obszarem jego zainteresowań operacyjnych, tj. opozycją, której nastroje i zachowania rządzący chcieli nie tylko kontrolować, ale także sterować nimi w pożądanym przez siebie kierunku.

Działania Departamentu II miały zupełnie inny wydźwięk niż aktywności Departamentu III i Biura Studiów MSW. Były zgodne z klasyczną misją kontrwywiadu zbierającego informacje o aktywności obcokrajowców i wydarzeniach z ich udziałem w celu przekazania ich rządzącym.

Ważny aspekt działań informacyjnych Departamentu II stanowiło pozyskiwanie bieżącej wiedzy o oficjalnej reakcji władz ZSRR, m.in. na rozpoczęcie rozmów polskich władz z Wałęsą, a następnie na wyniki X Plenum KC PZPR i wyborów czerwcowych. Właściwie jedynym wiarygodnym źródłem informacji w tym zakresie była Grupa Operacyjna „Wisła” w Moskwie. Dlatego

²¹ AIPN, sygn. 0731/34, Informacje Dep. II za okres 16.10. – 31.12.1989 r., Informacja Departamentu II nr 0295/89 z dn. 14 grudnia 1989 r. dot.: opinii dyplomatów zachodnich na temat ostatniej inicjatywy L. Wałęsy, k. 186–187.

²² Tamże, Informacja Departamentu II nr 0313/89 z dn. 27 grudnia 1989 r. dot.: spotkania L. Wałęsy z grupą inwestorów zagranicznych, k. 218.

też pozyskiwane przez nią dane stanowiły ważny wkład w informacje przekazywane decydentom. Przekazywała ona fakty dostępne oficjalnie, m.in. na podstawie radzieckiej prasy, np. „Nie zamieszcza się [w prasie] ocen lub komentarzy”²³, co było efektem politycznych dyrektyw radzieckich władz jeśli chodzi o sytuację w PRL. Podobnie po wyborach z 4 czerwca 1989 r. Grupa informowała: „W radzieckich środkach masowego przekazu [...] brak szerszych ocen i komentarzy dotyczących rezultatów wyborów”²⁴.

Informacja Departamentu II MSW po powstaniu rządu Tadeusza Mazowieckiego

Wraz z powstaniem nowego rządu pojawia się również nowy rozdzielnik, w którym na pierwszym miejscu, poza prezydentem Jaruzelskim, pojawiają się premier Mazowiecki, Krzysztof Skubiszewski i inni członkowie nowego rządu. Przygotowywane przez Departament II materiały dotyczące opinii dyplomatów odnoszą się już bezpośrednio do nowego premiera i rządu. Dyplomaci, jak odnotowywał Departament II, zauważali, np. że „polityka niemiecka rządu T. Mazowieckiego jest zgodna z polską racją stanu i w tej kwestii stanowi kontynuację polityki poprzednich rządów i PZPR”²⁵. Tekst ten pokazuje jednoznacznie, iż w kontrwywiadzie nie ustało przekonanie o potrzebie zapewniania dobrego samopoczucia członkom PZPR, do których informacja jeszcze trafiała.

Przygotowywane przez Departament II informacje dotyczące zachodzących w Polsce procesów demokratycznych oraz liberalizacji polityki rządu w zakresie przestrzegania praw człowieka pokazywały wprost, iż dostrzegano w kontrwywiadzie procesy, których braku wcześniej w ogóle nie odnotowywano.

Już po utworzeniu rządu premiera Mazowieckiego Departament II informował, iż wśród państw NATO „nadal obowiązuje sztywne stanowisko ekspertów amerykańskich, którzy nie dostrzegają jeszcze ekonomiczno-społecznych

²³ AIPN, sygn. 0662/1, Grupa Operacyjna „Wisła” – podstawy prawne działania Grupy Operacyjnej „Wisła” i współpracy Departamentu II MSW z II Głównym Zarządzeniem Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR, k. 2 i następne.

²⁴ Tamże, Szyfrogram nr 5771 z 6 czerwca 1989 r., k. 140.

²⁵ AIPN, sygn. 0731/33, Informacje Dep. II za okres 13.06.-16.10.1989 r., Informacja Departamentu II nr 0208/89 z dn. 11 października 1989 r., dot.: opinii dyplomatów zachodnich na temat stosunków RFN-PRL w kontekście wizyty H. Kohla, k. 219–220.

przesłanek warunkujących poważne zaangażowanie się NATO w uzdrowienie polskiej gospodarki”. Jednocześnie zwracano uwagę, iż niektórzy dyplomaci państw NATO akredytowani w Warszawie przekazują do swoich central raporty sugerujące potrzebę natychmiastowego wsparcia ekonomicznego rządu Mazowieckiego, ale spotykają się z zarzutem swoich przełożonych „zbyt emocjonalnego podejścia do polskich problemów”²⁶.

Koniec 1989 r. w materiałach Departamentu II to moment, w którym informacje o tematyce ekonomicznej przybierają już całkiem nowoczesną, podobną do współczesnej formę. Odnoszą się one nie tyle do złej kondycji gospodarczej PRL, co do potencjalnych warunków dla inwestycji zagranicznych w Polsce. W tym okresie nie było wątpliwości, że w kraju potrzebne były takie inwestycje. Kontrwywiad informował o opiniach zachodnich biznesmenów dotyczących warunków funkcjonowania obcego kapitału w Polsce. Były one niekorzystne, wskazywały na: „brak infrastruktury pozwalającej na prowadzenie firmy w stylu zachodnim: niedostateczna i niesprawna łączność, brak sieci komputerowych, banków danych. [...] niestabilny i niekorzystny system fiskalny, niesprawny system bankowy, niska operatywność instytucji i organizacji gospodarczych, [...] skomplikowany, wielostopniowy system decyzyjny”²⁷. Śledzono również krytyczne opinie zagranicznych inwestorów odnoszące się do rządowych zmian w funkcjonowaniu kapitału obcego²⁸. Dokumenty o takiej treści otrzymywali: prezydent, premier i wicepremier Leszek Balcerowicz. Również informacje dotyczące możliwości przyznania Polsce zagranicznej pomocy finansowej kierowane były na najwyższy rozdzielnik²⁹.

Po raz pierwszy opinie przedstawicieli ambasady radzieckiej w Warszawie na temat sytuacji politycznej w Polsce zostały zaprezentowane w informacji Departamentu II w grudniu 1989 r. Były one związane z wizytą premiera Mazowieckiego w Moskwie. Dokument wyróżnia jednoznacznie negatywna dla strony polskiej i ostra treść: „M. Gorbaczow miał oświadczyć T. Mazowieckiemu, że ZSRR nie widzi możliwości zmian powojennego układu sił

²⁶ Tamże, Załącznik do informacji dziennej z dn. 21 września 1989 r. *Opinie ambasad państw NATO o zakresie pomocy ekonomicznej dla Polski*, k. 177.

²⁷ AIPN, sygn. 0731/33, Informacja Dep. II za okres 13.06.-16.10.1989 r., Informacja Departamentu II nr 0283/89 z dn. 9 grudnia 1989 r., dot.: opinii inwestorów zagranicznych o możliwościach działania kapitału obcego w Polsce, k. 165–166.

²⁸ Tamże, Załącznik do informacji dziennej z dn. 16 grudnia 1989 r. *Krytyczne opinie zagranicznych inwestorów o rządowych projektach zmian w funkcjonowaniu kapitału obcego*, k. 193.

²⁹ Tamże, Informacja Departamentu II nr 00311/89 z dn. 20 grudnia 1989 r. dot.: niektórych ocen wywiadu USA na temat amerykańskiej pomocy dla Polski, k. 215–216.

w Europie, zgodnie z którym Polska nadal pozostanie w radzieckiej strefie wpływów”. Dokument podkreśla, iż „w opinii źródeł [...] Polska jest w pełni uzależniona od ZSRR, a odmowa radzieckich dostaw byłaby dla niej totalną katastrofą”³⁰. Rosjanie krytykowali nagłaśnianie przez Polaków sprawy Katynia. Negatywnie oceniali przekształcenia systemowe oraz dążność elit politycznych do pogłębiania dialogu z Zachodem, a w konsekwencji oddalanie się od ZSRR. Sugerowano, iż takie działania są wynikiem aktywności lobby żydowskiego, gdyż niektórzy członkowie rządu mają pochodzenie semickie³¹. Wypowiedzi rosyjskich dyplomatów wyraźnie pokazywały, iż nie było im łatwo godzić się ze zamianami demokratycznymi w Polsce.

Należy odnotować fakt, iż Departament II powołując się na przedstawicieli ambasady radzieckiej w Warszawie, wskazuje odbiorcom jednoznacznie, że w jego zainteresowaniu operacyjnym pozostaje to środowisko. Jest to wyraźny dowód na zmianę w obszarach zainteresowań operacyjnych kontrwywiadu, które przekładają się na nowe obszary informacyjnej.

W kontekście rozpoczęcia rozpracowania kontrwywiadowczego placówki rosyjskiej w Polsce należy zwrócić uwagę, iż nie wiązało się to z zakończeniem rozpracowania środowiska amerykańskiego. W grudniu 1989 r. nadal powstawały informacje Departamentu II odnoszące się do różnych aspektów działania wywiadu USA wobec Polski, np.: aspektów naukowo-technicznych. Wskazywano, iż pomimo dokonanej w Polsce reorientacji społeczno-politycznej, nie osłabła działalność CIA w naszym kraju. Amerykanie, wg kontrwywiadu, interesowali się wówczas nowatorskimi rozwiązaniami w informatyce i komunikacji, hutnictwie, genetyce i farmakologii, polską kadrą naukową. Kontrwywiad oceniał, iż działalność amerykańskiego wywiadu ukierunkowana jest na zapewnienie koncernom i firmom amerykańskim korzystnej pozycji na polskim rynku³². Była to kwestia związana wprost z otwarciem polskiego rynku dla podmiotów zagranicznych oraz słabością polskiej gospodarki niezdolnej samodzielnie wydzwignąć kraju z wieloletniego zastoju gospodarczego. Kontrwywiad zmieniał sposób oceny zagrożeń wraz z postępującymi zmiana-

³⁰ AIPN, sygn. 0731/34, Informacje Dep. II za okres 16.10. – 31.12.1989 r., Informacja Departamentu II nr 00277/89 z dn. 7 grudnia 1989 r. dot.: niektórych radzieckich ocen wizyty premiera T. Mazowieckiego w ZSRR, k. 150–151.

³¹ Tamże, Informacja Departamentu II nr 0286/89 z dn. 11 grudnia 1989 r. dot.: opinii niektórych dyplomatów radzieckich o stosunkach Polska-ZSRR, k. 169–170.

³² AIPN, sygn. 0731/34, Informacje Dep. II za okres 16.10. – 31.12.1989 r., Informacja Departamentu II nr 00289/89 z dn. 12 grudnia 1989 r. dot.: niektórych aspektów działania wywiadu naukowo-technicznego USA wobec Polski, k. 178–179.

mi gospodarczymi. Powyższa informacja wskazuje, iż sprawnie za nimi nadążał i właściwie oceniał sytuację prezentując zagrożenia rządzącym.

Praca informacyjna w Zarządzie Kontrwywiadu UOP

W powstałym w 1990 r. UOP w Zarządzie Kontrwywiadu i Zarządzie Wywiadu znajdowały się wydziały analityczne. Wskazuje to, że po strukturze Departamentu II i Departamentu I MSW przejęto usytuowanie analiz wewnątrz jednostki działającej operacyjnie. W nowej służbie powołano również Biuro Analiz i Informacji (BAI), co było nowością w odniesieniu do wcześniejszej struktury MSW. Jeden z twórców UOP Bartłomiej Sienkiewicz wskazał, że BAI powstało, by weryfikować informacje operacyjne. „Praca operacyjna powinna zaczynać się tam, gdzie kończy się możliwość zdobywania informacji jawnej. Ten system wymuszał na pionach operacyjnych rzeczywistość, a nie fikcyjną pracę” (Chłasta 2014).

Warto podkreślić, że struktury kadrowe wywiadu i kontrwywiadu, a więc także ich pionów analitycznych, po weryfikacji, niemal w całości znalazły się w nowej służbie. Wypracowane w Departamencie II MSW metody i zasady pracy informacyjnej zostały przeniesione wraz z kadrami do nowej służby. Było to świadectwem ciągłości w działaniu służby i umożliwiło szybkie przystąpienie do przekazywania informacji z kontrwywiadu do nowych władz już III RP. Należy podkreślić, że właśnie w ten sposób zrealizowano opcję kontynuacji w służbach specjalnych umożliwiając im natychmiastowe podjęcie działań na rzecz bezpieczeństwa nowego demokratycznego państwa.

Nie mamy dostępu do materiałów informacyjnych wytwarzanych przez Zarząd Kontrwywiadu UOP, gdyż do dziś stanowią one tajemnicę państwową. Jednak poprzez wskazanie nowych obszarów działań kontrwywiadu po 1990 r. można określić zakres tematyczny materiałów informacyjnych tego pionu. Kontrwywiad po 1990 r. stanął przed nowymi zadaniami, których w okresie PRL nie realizował lub robił to jedynie w szczątkowym zakresie. Przede wszystkim zmiana sojuszy politycznych spowodowała, że rozpoczął ofensywną pracę ukierunkowaną na Wschód. Trudno się dziwić, że nowe władze chciały mieć wiedzę o działaniach służb radzieckich, a następnie rosyjskich. W kontrwywiadzie uplasowano również takie działania, jak: profilaktyka i zwalczanie przejawów terroryzmu, przestępczość zorganizowana: przemysł

ludzi, broni, materiałów rozszczepialnych, narkotyków, kradzieże samochodów na Zachodzie, przerzut na Wschód. Wszystkie te tematy prezentowane były również decydom w postaci informacji kontrwywiadu.

Nowa służba nie uniknęła również działań informacyjnych na zlecenie polityczne. UOP stał się służbą od wszystkiego. Bardzo wyraźnie opisał to Piotr Niemczyk: „Urząd był wtedy dosłownie zasypywany zleceniami. W tym absurdalnymi. Przecież to UOP poszukiwał zaginionej córki marszałka Sejmu Jerzego Kerna i UOP zajmował się sprawą niejakiej Anastazji P. [...] UOP nawet poszukiwał złota III Rzeszy? Czas przełomu to czas paradoksu” (Chłasta 2014, s. 183).

Warto podkreślić, że kontrwywiad wyniósł z okresu PRL zdolności praktyczne i merytoryczne przygotowania materiałów informacyjnych na potrzeby decydentów. Jego dynamiczna działalność informacyjna w II połowie lat 80., odwaga formułowania tez i wniosków, sięgania po aktualne tematy, niekoniernie tylko te pochlebne rządzącym, oraz elastyczność w reagowaniu na zmiany polityczne, powodowała, że w nowej III RP decydenci mogli liczyć na profesjonalny przekaz informacyjny. Dla procesu decyzyjnego sytuacja ta była jednoznacznie pozytywna. Rządzący mogli oczekiwać spływu wiarygodnych i różnorodnych informacji. Inne pytanie brzmi: na ile z danych z kontrwywiadu korzystali. Problemu tego nie można obecnie badać ze względu na brak dostępu do wiarygodnych materiałów.

Zakończenie

Materiały informacyjne Departamentu II MSW okresu II połowy lat 80. do 1990 r. noszą wyraźnie ślady dynamicznie zmieniającej się sytuacji politycznej w kraju, ale także w najbliższym sąsiedztwie PRL. Zmieniono w nich, w porównaniu do lat poprzednich, język komunikacji z decydentami. Wprowadzono szerszą tematykę oraz zakres opisywanych informacji. Materiały informacyjne zyskały obiektywny ton, współczesne nienacechowane emocjonalnie słownictwo, często komentarz analityczny. Wyraźnie odróżniają się one merytorycznie od materiałów Departamentu III, które nadal operowały słownictwem i pojęciami z okresu stanu wojennego. Zadania realizowane przez Departament II różniły się zasadniczo od zadań innych pionów. Nie uczestniczył on w czynnym zbieraniu materiałów dotyczących opozycji. Danych takich autorka nie odnalazła w zasobach Archiwów IPN.

W okresie zmian ustrojowych Departament II nie pozostawał bierny wobec zmieniającej się rzeczywistości politycznej. Biorąc pod uwagę nowe okoliczności pracy informacyjnej, tj. nowego odbiorcę, którym było kierownictwo nowopowstałego rządu, zwracano uwagę na potrzebę zorganizowania w departamencie sprawnego obiegu dokumentów. Zapewnił on wszechstronne informowanie rządu i opinii publicznej, jeśli było to możliwe, o pracy kontrwywiadu i zagrożeniach działalnością obcych służb specjalnych.

Czy wprowadzenie pracy informacyjnej kontrwywiadu do nowych demokratycznych realiów było sukcesem? Wiele wskazuje na to, że tak. Przede wszystkim za sukces należy uznać utrzymanie ciągłości działalności zarówno operacyjnej, jak i informacyjnej, największej cywilnej służby specjalnej. Była ona niezbędna by w sposób świadomy i profesjonalny zadbać o bezpieczeństwo państwa znajdującego się w trudnej, dynamicznej sytuacji jaką niesie ze sobą proces transformacji, ale także w niebezpiecznym otoczeniu międzynarodowym. Należy pamiętać, że jest to okres, kiedy ład międzynarodowy przybiera nową formę. Degeneruje się struktura ZSRR, a Polska jako kraj demokratyczny zmienia układ sojuszy, w którym jej najbliższy sąsiad staje się największym zagrożeniem wywiadowczym. W tych okolicznościach fakt dostępu do informacji przygotowanej profesjonalnie jest dla procesu decyzyjnego niezwykle ważny. Warto również podkreślić, że doświadczenia pionów informacyjnych UOP były podstawą do budowania struktur i kadr informacyjnych podczas kolejnych reform cywilnych służb specjalnych w późniejszych latach III RP.

Bibliografia

Materiały archiwalne zgromadzone w Instytucie Pamięci Narodowej:

Materiały administracyjne Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych 1971 r.

Materiały informacyjne Departamentu II MSW:

Załączniki do informacji dziennej 1985–1989,

Informacje Departamentu II MSW 1985–1989.

Departament II MSW – materiały dotyczące funkcjonowania Grupy Operacyjnej „Wisła”.

Opracowania

Awłasewicz T. (2018), *Łowcy szpiegów. Polskie służby kontra CIA, Czerwone i Czarne*, Warszawa.

- Awłasewicz T. (2021), *Niewidzialni. Największa tajemnica służb specjalnych PRL*, Wydawnictwo Agora, Warszawa.
- Biała księga bezpieczeństwa narodowego RP* (2013), <https://archiwum2019-bip.mon.gov.pl/polityka-bezpieczenstwa/artukul/do-pobrania/biaa-ksiega-bezpieczenstwa-narodowego-rp-10325479/> [dostęp: 01.09.2022].
- Chlasta G. (2014), *Czterech. Brochowicz Miodowicz Niemczyk Sienkiewicz*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa.
- Chmaj M., Żmigrodzki M. (1996), *Wprowadzenie do teorii polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Dudek A. (2014), *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków.
- Encyklopedia PWN* (2022), <https://encyklopedia.pwn.pl/jaslo/kontrwywiad;4008844.html> [dostęp: 15.08.2023].
- Galij-Skarbińska S. (2019), *Model zmiany cywilnych służb specjalnych w Polsce w latach 1989–1990. Powstanie Urzędu Ochrony Państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Herman M. (2002), *Potęga wywiadu*. Bellona, Warszawa.
- John T., Maguire M. (2007), *Criminal intelligence and the National Intelligence Model*, (w:) Newburn T., Williamson T., Wright A. (Eds.), *Handbook of Criminal Investigation*, Willan Publishing.
- Klub Paryski (2024), *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Klub-Paryski;3923086.html> [dostęp: 15.08.2023].
- Komar M. (2009), *Historia z konsekwencjami rozmawiają Krzysztof Kozłowski i Michał Komar*, Świat Książki, Warszawa.
- Kontrwywiad (2022), *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/jaslo/kontrwywiad;4008844.html> [dostęp: 01.09.2022].
- Kowal P. (2012), *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, Instytut Studiów Politycznych PAN, IPN, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
- Laskowski D. (2017), *Polskie służby specjalne*, Fundacja na rzecz Czystej Energii, Poznań.
- Minkina M. (2014), *Sztuka wywiadu w państwie współczesnym*, Belona, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa.
- Pacek B. (2013), *Osobowościowe uwarunkowania efektywności oficerów kontrwywiadu*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa.
- Piecuch H. (1992), *Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie. Mówi były szef wywiadu i kontrwywiadu, pierwszy zastępca Ministra Spraw Wewnętrznych generał dywizji Władysław Pożoga*, Agencja Reporter, Warszawa.

- Pleskot P. (2013), *Dyplomata czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie*, IPN KŚZPNP, Warszawa.
- Słoń M., Wójcik S. (2020), *Tajemnice wywiadu wewnętrznego*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa.
- Tarnowski P. (2022), *Długa splata długów PRL*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/rynek/edukatorekonomiczny/1531277,1,dluga-splata-dlugow-prl.read> [dostęp: 15.04.2022].
- Ustawa... (1990). *Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa* (Dz.U. 1990 Nr 30 poz. 180), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19900300180> [dostęp: 15.08.2023].
- Zalewski S. (2005), *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa.
- Żebrowski A. (2005), *Ewolucja polskich służb specjalnych. Wybrane obszary walki informacyjnej (wywiad i kontrwywiad w latach 1989–2003)*, Wydawnictwo Abrys, Kraków.
- Żebrowski A. (2010), *Wywiad i kontrwywiad XXI wieku*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin.

Afiliacja: **dr Anna Grabowska-Siwiec**

Badaczka niezależna

e-mail: ankagrabowska@interia.pl

